

Izvirni znanstveni članek Original scientific paper (1.01)
Besedilo prejeto Received: 8. 6. 2020; Sprejeto Accepted: 17. 7. 2020
UDK UDC: 94:616.921.5(497.4Veržej)"1918"
DOI: 10.34291/Edinost/75/Kolar
© 2020 Kolar CC BY 4.0

Bogdan Kolar

Huda preizkušnja – sledi španske gripe leta 1918 v Veržaju¹

A Hard Ordeal – Consequences of the Spanish Flu at Veržej in the Year 1918

Izvleček: Po prvi svetovni vojni je španska gripa pomenila grožnjo svetovnih razsežnosti. Razširila se je iz Združenih držav Amerike in je zahtevala od 20 do 50 milijonov žrtev, po nekaterih ocenah celo dvakrat toliko. Na Slovenskem imamo prva poročila o posameznih obolelih že julija 1918, to je v času drugega vala širjenja bolezni. Razprava predstavlja pogled vodstva Cerkve na Slovenskem na bolezen in njene razsežnosti v nekaterih cerkvenih vzgojnih ustanovah na Slovenskem. Pogosti stiki med ustanovami so bili ugodna okoliščina, da se je bolezen širila sorazmerno hitro in obširno. Najhuje je bil prizadet salezijanski zavod Veržej, v tistem času namenjen predvsem izobraževanju avstrijskih kandidatov za salezijansko skupnost. V zavodu so se že predtem srečevali s pomanjkanjem osnovnih živil in težkimi gospodarskimi razmerami. Obolevali so predvsem mlajši, umrli so štirje člani vzgojne ekipe, ki so bili stari med 29 in 34 let.

Ključne besede: španska gripa, epidemija, Slovenija, Cerkev, salezijanci, zavod Veržej

Abstract: *The Spanish flu after World War I meant a global threat. It spread from the United States of America and took between 20 and 50 million victims, in some estimations twice that much. The first news of the disease in Slovenia dates to July 1918, that is during the second wave of its spreading. The paper presents the aspect of the Slovenian Church leaders on the disease and its dimensions in some Church educational institutions in Slovenia. Frequent contacts among the institutions were a favourable circumstance for a relatively fast and vast spreading of the disease. The most affected was the Salesian College of Veržej, in that period destined to the formation of the Austrian aspirants for the Salesian life, where from the very beginning a lack of fundamental food and difficult economic situation were met. Mainly young members of the community turned sick, and four of the staff members, the age between 29 and 34 years, died.*

Key Words: *Spanish flu, epidemic, Slovenia, Church, Salesian order, College of Veržej*

1 Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Judovsko-krščanski viri in razsežnosti pravičnosti* (P6-0262), ki ga je finančno podprla Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

Uvod

Medtem ko so se kazali obrisi konca prve svetovne vojne in so se začniale priprave za vzpostavitev premirja, je slovenske kraje kot toliko drugih delov Evrope in sveta zajela nova bolezen, ki je zahtevala še večje število žrtev kot sama vojna. Prišla je iz Združenih držav Amerike, kjer pravijo, da se je prvi primer pojavil marca 1918 v neki vojaški ustanovi blizu New Yorka. Že aprila se je bolezen pojavila v Parizu in maja v Madridu. Konec maja je dosegla vrhunec v Španiji. Čeprav je izvirala od drugod, je zaradi velikega odmeva, ki ga je bolezen imela v Španiji, in ker so po svetu o razmerah v Španiji na široko poročali, dobila ime »španska gripa« ali »španska bolezen«, v tisku na Slovenskem je bila pogostokrat imenovana tudi »španjolka«. Ker Španija ni bila vpletena v vojno dogajanje na nobeni strani, so informacije o novi bolezni krožile hitro in bile javne. Zato so bili za to deželo znani najbolj natančni podatki. Resno je zbolel tudi španski kralj Alfonz XIII. (1886–1941), o njegovi bolezni in okrevanju so po svetu na široko pisali, kar je dajalo vtis, da je žarišče bolezni v Španiji. Kolikor nam poročajo dnevni viri, so se junija 1918 prvi primeri začeli pojavljati v zaradi vojne razdejani Nemčiji, a hkrati tudi na Kitajskem, Japonskem, Norveškem in v Angliji. Julija in avgusta je v Nemčiji zbolelo okoli pol milijona Nemcev. V vojskujočih se državah so podatke o okuženih in mrtvih prikriivali, da ne bi oslabili morale med vojaki in v zaledju.

1 Kaj je bolezen sploh bila?

O novi bolezni so imeli ljudje številna vprašanja (podobno kot v našem času o koronavirusu covid-19). Nihče jim ni mogel ponuditi odgovorov, ker je bila bolezen neznanka tudi za zdravstvo. Imeli so jo za nalezljivo bolezen, zato je bil eden od ukrepov nošnja mask. V določenih okoljih so jo preprosto obravnavali kot hujšo obliko gripe, katere sestavni del je bila pljučnica. Pri španski gripi je šlo za pandemijo izjemnih razsežnosti, po ocenah poznavalcev naj bi šlo za eno največjih katastrof človeštva. Sedanje ocene pravijo, da je umrlo od 10 do 20 odstotkov vseh okuženih in da je po vsem svetu zaradi španske gripe umrlo med 20 in 50 milijonov ljudi, po nekaterih ocenah pa celo blizu 100 milijonov, od tega v Evropi 2 milijona, v Združenih državah pa 675.000 (Arnold 2018, 9–10). Gre seveda le za ocene in primerjave, saj v mnogih delih sveta razmere sploh niso

bile znane in ni bilo strokovnih ustanov, ki bi zbirale podatke. Še najbolj so znani podatki za Evropo, Združene države in Avstralijo. »Vendar tudi ti podatki niso zanesljivi, saj influenza oz. gripa nikjer ni spadala med tiste nalezljive bolezni, ki bi jih bilo treba prijavljati. Zaradi netipičnih simptomov in neobičajne klinične slike za influenco so zgodnjo fazo bolezni pogosto napačno diagnosticirali. Pri tej influenci so ljudje pogosto umirali zaradi sekundarnih komplikacij; pogosti vzrok smrti je bila pljučnica.« (Keber 2018, 71) Bolezen se je razširila v treh valovih: spomladi in poleti 1918 je bil prvi val, jeseni istega leta drugi in spomladi 1919 še tretji, nekateri raziskovalci pa govorijo tudi o zapoznelem (četrtim) valu spomladi 1920. Najbolj silovit je bil drugi val, ki je zajel domala ves svet in je sovpadal s koncem svetovne vojne; po ocenah je trajal šest mesecev. V tem obdobju je tudi na Slovenskem izpričanih največ primerov tako okužb kot smrti. Bolezen je pomenila strah in trepet za vse starosti in socialne sloje, najbolj pa so ji bili podvrženi že itak bolni in fizično oslabljeni, otroci in ostareli, ki so bili najmanj odporni. Pomembni prenašalci bolezni so bili ameriški vojaki, ki so bili poleti in jeseni 1918 poslani v Evropo v pomoč antantnim silam, v nadaljevanju pa so postali prenašalci drugi vojaki, ki so se ob koncu vojne s front ali ujetništva vračali v domače okolje in s seboj prinašali tudi bolezen. Ker je ob koncu vojne Avstro-Ogrska propadla, njene službe, ki bi spremljale širjenje bolezni in zbirale podatke, niso več delovale, zato natančnih podatkov o številu okuženih in umrlih za celotno monarhijo ni (Kalčič 2001; Keber 2017), čeprav raziskovalci različnih strok zadnja leta španski gripi namenjajo več pozornosti, tudi ob dejstvu, da se pojavljajo vedno nove pandemije, ki so podobne španski.

2 Dosedanji zapisi na to temo

Sistematičnih raziskav o odmevih španske gripe v slovenskem prostoru doslej ni bilo veliko. Med drugimi velja izpostaviti dve avtorici. Na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete UL je Nina Kalčič leta 2001 pripravila diplomsko delo z naslovom *Španska gripa ali »Kadar pride žito v dobro zemljo in je ugodno vreme, tedaj je zrno veliko, zrno je debelo in močno. Ravno tako tudi influenčni bakterije. Kadar pridejo zanje ugodne razmere, tedaj se namnože in okrepe, da ne omagajo zlepa«*. Dve razpravi je prispevala Katarina Keber. Ena je naslovljena *Epidemija v šolskih klopeh. Primer španske gripe leta 1918 v osrednjeslovenskem prostoru* (2017) in drugo

Španska gripa leta 1918 v osrednjeslovenskem prostoru (2018).² V pregledih delovanja cerkvenih ustanov na Slovenskem je bil pojav bolezni obravnavan le mimogrede, ni pa še bila pripravljena raziskava, ki bi celovito povedala, kako so pandemijo doživele te ustanove in kakšni ukrepi so bili sprejeti za zmanjšanje njenih posledic. V širšem okviru preučevanja posledic španske gripe za šolstvo v Ljubljani je K. Keber pregledala razmere v Zavodu sv. Stanislava v Šentvidu nad Ljubljano, kjer sta bila zasebna škofijska gimnazija in internat. Tam je zbolelo skoraj dvesto učencev, to je dobra četrtina, in več odraslih, ki so delovali v zavodu. 11. oktobra 1918 so umrli duhovnika Frančišek Rebolj, ki je bil učitelj na gimnaziji, Janez Pečkaj, ki je bil prefekt v zavodu (LjŠL 1918, 148), ter sestra usmiljenka, ki je skrbela za bolne. (Keber 2017, 73–74)

Med cerkvenimi viri ima izvirno mesto *Kronika matrne hiše*, natančen in obsežen vir o dogajanju v osrednji ustanovi šolskih sester v Mariboru in v mestu nasploh. Sestra, ki je bila zadolžena za pisanje kronike, je bila zelo dobro informirana in je o dogajanju v skupnosti in v širšem okolju zapisala dragocene podatke (*Kronika* 2007). Ker je kronika izšla tudi v tiskani obliki in je opremljena z dodatnimi informacijami, ki pomagajo osvetliti dogajanje v skupnosti in v širšem okolju, ima toliko večjo uporabnost. Druge redovne skupnosti so bile manj organizirane in se pisni viri o tem obdobju niso ohranili v tolikšnem obsegu. Na voljo so kronike posameznih ustanov, če so se ohranile – veliko arhivskega gradiva je bilo namreč v času druge svetovne vojne in v letih po njej načrtno uničenega. Ob spominjanju 100-letnice konca prve svetovne vojne in dogajanja po njej v cerkvenih ustanovah razsajanju španske bolezni ni veljala posebna pozornost. (*Cerkev* 2002; Ambrožič 2019, 371–375)

3 Odgovor vodstva Cerkve

Pojav nove bolezni, ki je Evropo in nekatere druge dele sveta zajela s tolikšno silovitostjo, je bil velik izziv tudi za voditelje Cerkve. Za škofa Jegliča

2 Med razpravami, ki so izšle v zadnjem času, velja omeniti prispevke, objavljene v tematski številki revije *Acta Histriae* 28 (2020), št. 1: Miha Seručnik, Pandemija španske gripe med Kranjsko in Istro – Možnosti in omejitve digitalnih pristopov; Urška Bratož, Vojna, lakota in bolezen: Po sledovih španske gripe v Kopru; Katarina Keber, »O španski bolezni, hripi posebne vrste«. Ljubljanska izkušnja s pandemijo španske gripe.

je bila to taka okoliščina, da se je odločil vernikom ljubljanske škofije napisati poseben pastirski list.³ Napisal ga je v času, ko so se začenjala pogajanja za dokončanje vojne in sklenitev premirja, iz česar bo sledil »pošten, pravičen, trajen mir«, kar je bil zanj velik razlog za zadovoljstvo. Kot poudari v uvodu, ga je napisal 18. oktobra, na praznik sv. Luka, ki velja za zavetnika zdravnikov. Vendar sta njemu in Cerkvi v ljubljanski škofiji skrb delala dva problema: »Prvi razlog je huda telesna bolezen, ki se je zadnji čas kar nagloma razširila pri nas in drugod, razširila do malega po vsej Evropi; drugi razlog sta pa dve dušnotelesni bolezni, ki zadnje čase zopet zastrupljata mnoge kraje naše škofije, namreč pogosten ples in huda nezmernost« (Jeglič 1918, 133), mišljena je nezmernost v uživanju alkoholnih pijač.

O bolezni je spregovoril s treh vidikov: o vzrokih, kaj nam more bolezen koristiti in kako se je treba do bolezni obnašati. O vzrokih bolezni škof Jeglič ni mogel povedati nič določnega, saj so v tistem času tudi zdravniki zgolj ugibali. »Gotovo ima bolezen svoj naravni vzrok. Za novo, tako imenovano špansko bolezen iščejo zdravniki vzrok in ugibajo, od kod prihaja. Do danes še nič natančnega ne vedo. Zato pa tudi ne morejo določiti zdravil zoper njo. Marveč se bolezen širi po mestih in po vaseh. Obvarovati se je ne moremo, le čakamo, kdaj zadene tudi nas,« zapiše škof Jeglič (133). Kot vernik pa je v nastopu bolezni videl posebno znamenje, ki ga je Bog dopustil ali pa je bolezen človeštvu celo poslal. »In glejte, ko še ni ponehalo strašno pobijanje na bojnih črtah, glejte, kakor bi trenil, se je nova bolezen hipoma pokazala, in se prehitro povsod razširja! Koliko mrličev vsak dan, še več pa ječanja in zdihovanja po hišah pri mnogoštevilnih družinah. In osramočeno je naše preveliko zaupanje na zdravniško umetnost in spretnost, osramočena zdravniška znanost! Dobro čutimo, zavedamo se, da je nad nami višja moč, ki hodi svoje poti, da doseže svoje posebne namene.« (133–134)

O bolezni je spregovoril kot o posebnem posegu Boga v življenje človeštva, da bi se to ponovno zavedelo krhkosti življenja, negativnih posledic slabega življenja in pomena medsebojne pomoči v času preizkušnje.

3 Škof A. B. Jeglič je pri tem uporabil za tisti čas ustaljeni način posredovanja svojih stališč, to je preko škofijskega lista. Prim. »Anton Bonaventura Jeglič, po božji in apostolskega sedeža milosti knezoškof ljubljanski, vsem vernikom pozdrav, mir in blagoslov v Gospodu našem Jezusu Kristusu«, LjŠL 11 (1918), 133–139. Na str. 139–142 je objavil skrajšano obliko pastirskega lista za vernike nemškega jezika, vendar je v njem obravnaval samo vprašanje epidemije in ravnanja z njo.

Ob srečanju z boleznijo naj bi se kristjani naučili prave krščanske modrosti, naučili naj bi se ceniti zdravje, prav ceniti dobrine vsakodnevnega življenja in tudi bolj ljudi, kot pravi, »zaničevane posle, ki nam tako skrbno strežejo, dobre starše, ki so noč in dan ob naši postelji, duhovnika, ki nam je tolažnik in pomočnik« (134).

Zato je dal tudi nekaj nasvetov, kako se obnašati v času bolezni in kaj storiti, da bi se iz hude preizkušnje kaj naučili. Priporočal je ureditev osebnega in javnega življenja, veliko mero potrpežljivosti in sprejemanje vsega, kar bolezen prinaša, z vdanostjo v božji načrt. Pri urejanju osebnega življenja je videl najboljšo možnost v prejemanju zakramentov in predvsem v ureditvi odnosa z Bogom. »Sprava z Bogom bo koristila zdravju [...] ti bo prinesla mnogo tolažbe, ki jo v bolečinah potrebuješ [...] te bo močno pomirila, da pred večnostjo ne boš trepetal« (135). Če je bolezen sprejeta s potrpežljivostjo, jo je lažje prenašati, iskanje vzrokov za bolezen pa prinaša samo še večjo vznemirjenost in nepotrpežljivost. Kristjan mora računati tudi z možnostjo smrti, saj »enkrat moraš umreti, saj Bog najbolje ve, kdaj je za te in za tvoje najbolj prav« (135). Predvsem pa škof od kristjanov pričakuje, da bodo ravnali drugače kakor ljudje, ki nimajo vere ali kot tisti, ki so vero zapravili.

Bolezen je prinesla nove naloge tudi cerkvenim ustanovam, ker so morale reorganizirati svoje dejavnosti in več ljudi namenjati za oskrbovanje bolnih. Kronika osrednje ustanove šolskih sester v Mariboru začne o primerih bolezni poročati sredi septembra 1918. Samostanska kronistka je za 25. september zapisala: »Tudi v samostanu se je pojavila nova nalezljiva bolezen, 'španska gripa' imenovana. Zavod je bil kar naenkrat bolnišnica. [...] Sicer smo se bali, da bo izbruhnila tekom vojske kakšna bolezen, vendar so nas žrtve, ki jih je zahtevala nova španska bolezen, presenetile. Kakor kaže statistika, je ta bolezen zahtevala po celi Evropi več človeških življenj kakor štiriletna vojska.« (*Kronika* 2007, 410) Ker se je bolezen vedno bolj širila, so morale prekiniti šolske dejavnosti, podobno kot v celotnem mestu. Sredi oktobra 1918 kronika poroča: »Danes so zaprli vse šole radi vedno bolj razširjajoče se španske bolezni. Eden glavnih vzrokov te bolezni je pomanjkanje primerne hrane in zato jo ljudje imenujejo tudi 'lakotna kuga'. Španska ji pa pravijo zato, ker se je na Španskem najprej pojavila. V Mariboru je 30–40 mrličev na dan, v okolici pa še mnogo več, komaj se že dobi dovolj rakev za mrličce. Ubogo ljudstvo! Koliko gorja je zopet!«

(*Kronika* 2007, 411) Kroniški zapisi so zanimivi tudi zato, ker so izraz znanja o bolezni, ki ga je takrat na splošno imelo prebivalstvo, in o govoricah, ki so se o bolezni širile med ljudmi na splošno.

4 Zavod v Veržeju

Salezijanska skupnost na Slovenskem je imela ob koncu prve svetovne vojne tri vzgojno-izobraževalne ustanove: na Rakovniku pri Ljubljani so od leta 1901 delovali ljudska šola in vzgojni zavod, mladinski center in romarsko svetišče Marije Pomočnice. Na Radni pri Sevnici sta bila od leta 1907 zasebna višja gimnazija in noviciat, v prvi vrsti namenjena mladim salezijancem poljske narodnosti, ki so se v ta kraj v večjem številu naselili ob odprtju vzhodne fronte, ko so bili taki zavodi na Poljskem zaprti. Ko so se Poljaki leta 1916 vrnili v domovino, je bil zavod nezaseden. Naslednje leto se je vanj preselila skupina gojencev iz Veržeja. Tretji zavod je bil v Veržeju pri Križevcih. Nastal je po prizadevanju veržejskega rojaka, učitelja na mariborski teološki šoli in uglednega kulturnega delavca dr. Franca Kovačiča. Tu je bila od leta 1912 ustanova z imenom Marijanišče, v kateri so bili zasebna nižja gimnazija, noviciat in v določenih obdobjih še posamezni razredi višje gimnazije salezijanske redovne skupnosti. Zavod je nudil možnost pridobivanja izobrazbe kandidatom za salezijansko skupnost slovenske, nemške in madžarske narodnosti. Občasno so v zavodu organizirali izobraževanje za kmečko mladino, kar je tudi sicer bil prvotni namen ustanovitelja F. Kovačiča.

V času svetovne vojne je zavod deloval v zelo zmanjšanem obsegu, saj so bili vsi gojenci nemške narodnosti, ki so dosegli polnoletnost, poklicani pod orožje, velik del med njimi že kar avgusta 1914. Število prebivalcev zavoda se je nekoliko povečalo poleti 1915, ko so v zavodu našli zatočišče gojenci iz Južne Tirolske, ki so bili dotlej v različnih italijanskih zavodih. Ko pa je Italija vstopila v vojno na strani antantnih sil proti Avstro-Ogrski, je bilo zanje boljše, da so se umaknili v zavode na Avstrijskem. Zato so se začasno naselili v Veržeju in se tu vključili v vzgojno-izobraževalne dejavnosti, kar je pripomoglo, da se je v zavodu poleg slovenske, nemške

in madžarske oblikovala še italijanska govorna skupina in temu ustrezno tudi šolske dejavnosti.⁴

Julij in avgust 1918 sta bila v zavodu zelo živahna. V zavod so prihajali obiskovalci in udeleženci raznih srečanj iz Ljubljane, Dunaja, Szentkereszta na Madžarskem in od drugod. Duhovnih vaj na začetku avgusta 1918 se je udeležilo 70 ljudi, od tega jih je bilo 9 iz Italije, 5 Madžarov, 4 Nemci, preostali so bili Slovenci. Po koncu duhovnih vaj so se razkropili po zavodih na Slovenskem, na Dunaju, na Madžarskem in na Poljskem. Če je za druga okolja mogoče reči, da so bila vir prenašanja bolezni predvsem množična zbiranja, potem je za to zavodsko okolje veljalo, da so se srečevali ljudje, ki so prihajali od drugod in so se tu zadrževali krajši čas, po vsej verjetnosti je bil med njimi kdo okužen in je po svoji vrnitvi v izvirno okolje v zavodu »pustil« okužbo.

Sklepiti smemo, da niso bili brez vpliva tudi stiki z vojaki. V zavodu je namreč del prostorov imela zasedenih avstrijska vojska; vojaki so se hitro menjavali, saj so v zavod prihajali le za krajše okrevanje in so se nato vračali na fronto. Podobno smemo domnevati tudi za člane zavoda, ki so kot vojaki prihajali na krajše dopuste ali so prišli za stalno, ker so bili zaradi poškodb ali bolezni odpuščeni iz vojaških enot. V zavod so prihajali tudi italijanski vojaki, ki so bili zajeti kot vojni ujetniki in so imeli možnost, da obiščejo znance iz Italije, ki so bili v zavodu. Prav gotovo je kateri med njimi s seboj prinesel tudi bolezen in jo razširil med druge prebivalce ustanove.

Za 30. avgust 1918 pa v kroniki najdemo prvi zapis, da je eden od udeležencev (Ivan Špan)⁵ »že srečno prestal svojo bolezen« (*Die Chronik II. 1913–1919*). Zapisi v kroniki, ki sledijo, so dovolj zgovorni sami zase

4 O razmerah v zavodu nam govorita dva vira. Izvirna in podrobno pisana kronika v nemškem jeziku (označujemo jo kot *Die Chronik I.*) je v osrednjem arhivu salezijanske skupnosti na Dunaju. Ko so se leta 1919 člani skupnosti in kandidati nemške narodnosti preselili v zavod Unterwaltersdorf pri Dunaju, so s seboj ponesli tudi kroniko. Delni Izvleček te kronike, pisan deloma v slovenskem jeziku (*Die Chronik II.*), pa je ostal v veržejskem zavodu in je danes v arhivu salezijanskega zavoda na Rakovniku v Ljubljani.

5 Ivan Špan (1900–1976), doma iz Planine nad Sevnico, je v šolskem letu 1917/18 v Veržeju opravil noviciat in nato prav tam nadaljeval študij filozofije (višjih gimnazijskih razredov), maturiral je leta 1920 na učiteljsču v Mariboru. Bolehen je ostal vse življenje, zlasti je imel težave z glasilkami, posebno zaupanje pa imel v zdravilno moč čebeljih izdelkov.

in kažejo na razsežnosti epidemije, ki je prišla v ustanovo in se v naslednjih dneh hitro razširila. Višek je bolezen dosegla v septembru 1918.

Na začetku šolskega leta 1918/19 je bilo v zavodu 9 duhovnikov, 6 klerikov (mladi vzgojitelji in učitelji), 25 dijakov višjih gimnazijskih razredov (klicali so jih študentje filozofije), 26 novincev, 12 kandidatov, 3 bratje, 20 zunanjih delavcev, sestre Puščenjak (to so bile sestre Antona Puščenjaka, ki je na spodbudo prof. Franca. Kovačiča posestvo zapustil za ustanovitev zavoda) in perice – skupaj 110 ljudi. Posamezniki so oboleli že prve dni septembra. 8. septembra 1918 so obhajali praznik Marijinega rojstva s pravim liturgičnim praznovanjem, »kljub temu da je več pevcev obolelo na španski. Število bolnikov se množi.« Obisk ljudi je bil skromen. Dan kasneje beremo: »25 obolelih na španski leži v postelji; imajo visoko vročino. Zdravnik jih pridno obiskuje.« Med njimi so bili novinci in kleriki. Za 10. september je kronist zapisal: »Vsled velikega števila bolnikov, med katerimi se nahajata tudi katehet in šolski vodja, je redno izvrševanje dnevnega reda onemogočeno. Vse zdrave osebe so zaposlene pri bolnikih. Gospoda klerika Arnold in Hellwig morata v posteljo.« Nemška kronika (*Die Chronik I.*) dodaja: »Podnevi in ponoči zahteva skrb za bolne veliko naporov. Od predstojnikov sta boleznì podlegla klerika Arnold in Hellwig, ki sta pri bolnih prebedela cele noči.« 11. september: »Med bolniki je najslabši kl. Schweikl. Tudi drugim se obrača na slabo.« Nemška kronika zapiše še: »Novinec Schweikl je za 20 minut padel v nezavest in samo z največjimi napori je pomočnikom uspelo, da so ga spravili k sebi. Bojimo se tudi za druge novince in klerike.« 12. september: »Bolezen vedno hujša. Pljučnico imajo: Albicker, Schweikl, Hellwig, Arnold, Rolf, Strahovnik.« Nemška kronika zapiše, da je prvih pet v življenjski nevarnosti. 13. september: »Danes imamo 38 bolnikov. Klemenšek, Blatnik, Fedrigotti Albino in Graf so težko bolni. Tisti, ki so še zdravi, imajo mnogo posla z bolnimi tovariši.« Nemška kronika doda: »Novinci Kirschner, Altmutter, Vekony, Rocco se odlikujejo po svoji požrtvovalnosti.« Razmere so se hitro slabšale. 15. september: »Obvestili smo sorodnike Preinreicha, Rolfa, Schweikla, Arnolda, Hellwiga, da je njihovo življenje v nevarnosti.« 16. septembra je bolezen zahtevala prvo žrtev, nato pa vsak dan do 20. septembra novo, 23. septembra so pokopali zadnjo žrtev, klerika Rolfa. Takoj ko se je posameznikom zdravstveno stanje vsaj nekoliko izboljšalo, so jih odposlali k domačim, da so si okrepili zdravje in se pripravili za nadaljevanje šolskega leta.

Ob vseh zapisih preseneča dejstvo, zlasti če primerjamo ravnanje vodstev ustanov in oblasti z ravnanjem ob izbruhu zadnje epidemije, da v zavodu ni zavladala panika ali da bi bili sprejeli izredne ukrepe za preprečitev širjenja. Nekatere razlage za to ponujajo razmere, v katerih se je takrat nahajal slovenski in širši avstrijski prostor. Avstro-Ogrska je bila tik pred kolapsom, mnoge državne ustanove niso več delovale, kot bi morale, zelo močna je bila cenzura, pozornost je veljala predvsem političnemu dogajanju in obnavljanju strankarskega življenja. Vodstva ustanov, kot je bila veržejska, so bila prepuščena sama sebi. Vprašanje je tudi, v kolikšni meri so bili bolni ločeni od drugih. Res je, da je v vsakem zavodu bil poseben prostor, namenjen za bolne, »bolniška soba«, vendar za tolikšno število ni zadostovala. Morali so jim nameniti dodatne prostore, pri njihovi oskrbi pa je prišel prav vsak, ki je pokazal dobro voljo in je imel vsaj nekaj smisla za strežbo bolnim.

Ko je dvajset let kasneje kronist, ki je za osrednje vodstvo salezijanske skupnosti v Turinu imel nalogo pripraviti sumarni pregled zgodovine posameznih ustanov, povzemal dogajanje v zavodu septembra 1918, je zapisal: »Najhujša tragedija v zgodovini zavoda se je zgodila leta 1918. V mesecu septembru je v zavodu izbruhnila bolezen, ki navadno ne zahteva veliko žrtev, tako imenovana 'španska bolezen ali vročina', toda v zavodu, kjer je bilo v septembru bolnih več kot polovica vseh prebivalcev, je zahtevala štiri življenja.« (*Cronaca* 1912–1938)

Na zadnji dan septembra 1918 kronika (*Die Chronik II.* 1913–1919) beleži: »Zdravstveno stanje v zavodu se obrača na bolje, le nekaj jih je še v postelji.« Naslednji dan doda: »Naši ljudje so oslabljeni vsled bolezni in bi potrebovali dobre hrane; a težave z živežem so velike, vedno večje. Mesa dobimo samo ob sobotah in še tedaj samo 8 kg. Jajca stanejo 60–80 vinarjev. Nekaj malega dobimo zastonj pri dobrih ljudeh.« Omenjene so nekatere družine iz Veržeja in okoliških vasi, ki so bile pripravljene podariti mleko ali druge kmečke pridelke. Nekateri izmed zavodskih predstojnikov so šli na svoj dom samo zato, da so nato s seboj pripeljali hrano. Posledice epidemije so se poznale tudi v nadaljevanju, poleg tega da so nekateri še vedno bolehal ali so morali iskati pomoč v bolnišnicah. Da je bil zavod zaradi bolezni zelo prizadet, se je razvedelo tudi med ljudmi. Za 6. oktober, ko so obhajali praznik Rožnovenske Matere Božje, kar je bila navadno priložnost za množične obiske v kapeli in za dolgotrajne pobožnosti, v kroniki piše: »Ljudi

ni bilo veliko, bali so se bolezni, kajti povsod se je razširil glas o nesreči, ki nas je zadela. Tudi zunaj podleže precej ljudi španski bolezni.« Ko je zbolel še veržejski župnik Lovro Janžekovič,⁶ so morali duhovniki iz zavoda prevzeti pastoralno oskrbo v župniji in hkrati pomagati po drugih bližnjih župnijah, kjer so zboleli ali umrli tamkajšnji duhovniki (pri Mali Nedelji je 13. oktobra umrl kaplan Alojzij Šlik). Pri tem je šlo predvsem za župnije, s katerimi so bili zavodski duhovniki že pred tem bolj povezani in so nudili občasno pastoralno pomoč.

Posledice bolezni so se poznale tudi na drugih področjih. Ker je umrlo več vzgojiteljev in dva od učiteljev, je bilo treba iskati nove vzgojne in učne moči. Vodstvo zavoda je pomoč iskalo v drugih skupnostih, predvsem na Dunaju. Ko je prišlo na vrsto pospravljanje jesenskih pridelkov, ni bilo na voljo zadosti ljudi. »V tem tednu se pričinja trgatev, ki pa ne bo preveč bogata vsled slabega vremena, pomanjkanja žvepla in galice,« kronika beleži za 7. oktober (*Die Chronik II.* 1913–1919). Ker je to bil čas za zbiranje in oskrbo pridelkov za ozimnico, so morali prenehati s šolskim poukom in so ga lahko nadaljevali šele od srede oktobra dalje.

Preseneča, da o dogajanju v zavodu ni prinesel nobenega poročila *Salezijanski vestnik*, ki je sicer izhajal v Ljubljani in je bil sredstvo komunikacije med salezijanskimi ustanovami in skupinami njihovih podpornikov. O nesreči, ki je zadela zavod v Veržeju, mariborski *Slovenski gospodar*, ki je sicer objavljaval vesti o številnih krajevnih dogodkih, ni poročal. To bi si bilo mogoče razlagati tudi tako, da je zavod za slovenske kroge v Mariboru veljal za nemško ustanovo in v določeni meri kot tujec v povsem slovenskem okolju. (Kolar 2015, 76–77) Odnos med Veržejci in zavodom pa se je postopoma le spreminjal in domnevati smemo, da je k temu pripomogla tudi preizkušnja, ki je kraj prizadela leta 1918 in je povezala vse, ki so v kraju živeli. Ob začetku novega šolskega leta 1919/20, ko so Nemci zapuščali zavod, so bili pomisleki proti njim že pozabljeni. Zavodski kronist je zapisal: »Dobri Verženci so žalostno gledali odhod predstojnikov in klerikov, saj so veliko prispevali, da bi bili obredi v cerkvi lepi in slovesni. Nemci so vedno ohranili lep spomin na Veržej, ker so v

---

6 Župnik Lovro Janžekovič (roj. 1. avgusta 1842, Sv. Tomaž pri Ormožu) je bil v tem času že v letih in oslabeel. Zavodski duhovniki so mu pomagali že predtem. Po njegovi smrti 17. septembra 1921 pa je zavod prevzel vodstvo župnije. (Kolar 2012, 74–75)

njem našli velikodušno in bogato gostoljubnost od oktobra 1912 do septembra 1919.« (*Die Chronik II.* 1913–1919, september 1919) Nobene novice ni bilo zaslediti niti v osrednjem slovenskem dnevniku *Slovenec*, kjer so imeli sorazmerno dosti dopisov iz štajerskega dela in celo posebno rubriko. Tudi za ta vidik kot na splošno za poročanje o razsajanju epidemije po slovenskem prostoru bi lahko ugotovili, da so v dnevnem tisku imele prednost druge, bolj dnevno-politične teme, in da na »špansko gripo« niso gledali kot na temo za prvo časopisno stran.

5 Najtežje posledice

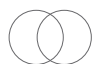
Poleg množice bolnih, kar je povsem spremenilo vsakodnevni ritem življenja in dejavnosti v veržejskem zavodu, je bolezen zahtevala 4 smrtne žrtve. Vsi štirje so prihajali iz Nemčije in so bili za tedanje čase srednjih let, v skupnosti z jasnimi zadolžitvami in znani tudi med okoliškimi prebivalci. Že 11. septembra je najslabše kazalo novincu Ludwigu Schweiklu. Umrl je 16. septembra, potem ko je prejel zakramente za umirajoče. Nemška kronika (*Die Chronik I.*) za ta dan zapiše: »Njegovo stanje se je tako poslabšalo, da ni več upanja na izboljšanje. Ob njegovi smrti postelji so se k molitvi za umirajoče zbrali z ravnateljem in katehetom vsi drugi. Moral se je zelo boriti, da je lahko uresničil svoj življenjski cilj.« Bil je star 29 let in je izhajal iz Bavarske (Söll 1989, 596). Nemška kronika (*Die Chronik I.*) za 18. september poroča: »Pred mašo ni bilo mogoče peti molitev za rajne, ker je bila večina navzočih še bolnih in oslabelih. Le redki ljudje so bili pri maši navzoči.« Dne 19. septembra je umrl klerik Leonhard Hellwig, star 34 let in doma blizu nemškega mesta Lorsch-Hessen (Söll 1989, 574). Bil je član ekipe učiteljev in vzgojiteljev. Med drugimi je bil znan zaradi svojega urejenega dela kot učitelj in po izstopajočih pedagoških sposobnostih. Hudo je trpel, ker je imel poleg hude pljučnice še vnetje trebušne mreže.

Naslednji dan, 20. septembra, je omagal klerik Franz Arnold, star 30 let, doma iz nemškega mesta Barabain v pokrajini Württemberg (Söll 1989, 561). O njem v zavodski kroniki beremo: »Bil je izreden talent, ponižna in skromna duša. Posebno zmožen učitelj je bil, priljubljen pri vseh. Medtem ko je stregel drugim, je dobil pljučnico.« (*Die Chronik II.*, 20. september) Nemška kronika še doda, da je bil zelo obetaven učitelj in je veliko obetal za prihodnost (*Die Chronik I.*). 21. september je bil v času

celotne epidemije v zavodu najbolj žalosten dan: imeli so pogreb Hellwiga, na mrtvaškem odru je ležal Arnold, zvečer istega dne pa je umrl še klerik Bernhard Rolf, star 31 let, doma iz mesta Bornholte pri Verlu, v pokrajini Vestfaliji (Söll 1989, 591). »Bil je znan po okolici kot dober živinozdravnik.« (*Die Chronik II.* 1913–1919, 21. september) V nemški kroniki (*Die Chronik I.*) lahko o njem preberemo še: »Nobeno delo zanj ni bilo pretežko, nobena žrtev prevelika. Kjerkoli je lahko pomagal, je bil poleg. Zadnje leto je bil odgovoren za bolniško sobo, pri čemer mu je bilo v pomoč znanje in izkušnje, ki si jih je pridobil kot vojak na fronti. Zadnje mesece je bil zelo cenjen pri ljudeh v okolici in so ga klicali 'doktor', ker je pomagal mnogim kmetom pri zdravljenju konj, tudi ljudem je dajal dobre nasvete glede bolezni.« Ker zavod do tedaj v Veržeju ni imel lastnega prostora na krajevnem pokopališču, je bilo treba urediti tudi to vprašanje. Sicer v ohranjenih zapisih ni najti pobude za njihov prevoz v domače kraje, vendar si je zaradi razmer, ki so takrat vladale v prometu in odnosih med državami, težko predstavljati, da bi to bilo mogoče (Kolar 2012, 60–61).

Georg Söll v svojem obsežnem delu o zgodovini salezijanskih ustanov v nemško govorečem svetu – pripravljeno je bilo ob stoletnici smrti ustanovitelja salezijanske skupnosti Janeza Boska leta 1988 – govori o zavodu v Veržeju in obširneje predstavi razmere, v katerih se je znašla večina nemška skupnost, na območju, kjer je bila močna slovenska zavest. Na več mestih poudari zelo skromne razmere, v katerih je skupnost živela, in redne stiske, v katerih se je znašla zaradi pomanjkanja živil. V Veržeju je šlo zelo na tesno in v revščini, zapiše. Sobratje, novinci in kandidati so morali pretrpeti marsikatero žrtev. Da so zbrali hrano, so morali delati pri kmetih in prositi od kraja do kraja. Nekateri gojenci so se spominjali, da se je neredko zgodilo, kako so mladi v zavodu zaradi izčrpanosti zbolevali. Zaradi takih razmer so sredi septembra 1918 umrli štirje kleriki. (Söll 1989, 78–79) Avtor pri tem ne pove, da je šlo za štiri žrtve španske gripe in njihove smrti torej niso bile krive samo težke gospodarske razmere, v katerih se je znašel zavod zaradi vojnega časa in odrezanosti od večjih središč. Veržej je bil namreč na robu takratnega dogajanja, s slabimi povezami z drugimi skupnostmi in tudi s kraji, kjer je bilo za prehrano kolikor toliko poskrbljeno.

6 Primerjava z drugimi zavodi

V primerjavi s preostalima salezijanskima zavodoma (Rakovnik, Radna) je »Marijanišče« v Veržeju plačalo največji davek, tako v človeških žrtvah kot v materialnem smislu in glede stikov z ljudmi. Ker je bil zavod na Radni v veliki meri prazen, ni prišlo do večje razširjenosti bolezni, vsaj kolikor je to mogoče ugotoviti. Natančnejše poznavanje razmer onemogoča dejstvo, da po odhodu poljskih prebivalcev poleti 1916 v zavodu nihče ni pisal kronike. Menjavale so se manjše skupine, ki so prihajale iz zavoda Rakovnik ali Veržej, vendar so ostajale le krajši čas in med njimi nihče ni poskrbel, da bi se zbiralo gradivo za kroniko. Ponovno so jo začeli pisati jeseni 1919, ko se je iz Veržeja priselila večja skupina kandidatov za salezijansko skupnost in se je ponovno vzpostavilo prvotno urejeno življenje. (Kolar 2001, 116–117)

Iz poročil o razmerah v zavodu na Rakovniku je razvidno, da vpisi v kroniko niso bili tako pogosti kot v Veržeju in da obolelost ni dosegla dramatičnih razsežnosti – bolniki, ki so bili v ustanovi, so bolehalo že pred nastopom epidemije (med njimi sta bila dva, ki sta trpela za tuberkulozo) – sicer bi bilo pričakovati, da bo zapisov več in da bodo bolj jedrnati. Je pa piscu kronike več pozornosti pritegnila bolezen kot taka in njeni simptomi. Res je tudi, da je bil zavod na Rakovniku bolje preskrbljen s hrano. Zaradi večjega števila gojencev, med katerimi so bili tudi otroci družin z Goriškega, ki so zaradi vojaških akcij ob Soči in ogroženosti svojih domov našli zatočišče v Ljubljani, je deželni odbor skrbel, da je bilo v zavodu vedno zadosti hrane. Vodstvo zavoda je bilo prepričano, da se je za podporo zavzemal deželni glavar dr. Ivan Šušteršič, ki je v tem času zaradi napetosti znotraj Slovenske ljudske stranke iskal podporo pri večjih cerkvenih ustanovah. Prvi zapis o navzočnosti bolezni v zavodu na Rakovniku je tako nekoliko zgodnejši kot v Veržeju. Za 17. julij 1918 v kroniki piše: »Klerik Kerec je zbolel na 'španski bolezni'.«⁷ Dan kasneje je zapisano: »Na španski bolezni sta zbolela dr. J. Valjavec in duh. Anton Logar. Bolezen obstoji v griži, hudem glavobolu, trganju po udih in grozni slabosti. Trpi par dni.« Dejavnosti

7 Šlo je za Jožefa Kereca (1892–1974), poznejšega uglednega misijonarja na Kitajskem, ki je postal član salezijanske skupnosti leta 1915 v Veržeju. V tem času je bil na Rakovniku vzgojitelj med učenci ljudske šole in se je pripravljaj na študij teologije; začel ga je naslednje leto v italijanskem kraju Foglizzo pri Turinu.

v zavodu so se nadaljevale brez posebne zaskrbljenosti. Na dnevih duhovnosti, ki so bili organizirani ravno v tistem obdobju, je bilo zbranih več ljudi, ki so prišli iz zavodov v Trstu, Gorici, Dunaju, Veržeju in Radni. Po večdnevem skupnem bivanju pod isto streho so se vračali v svoje izvorno okolje, ne da bi pri tem veljale kakšne posebne omejitve ali previdnost.

Šolsko leto na začetku septembra so v zavodu na Rakovniku začeli povsem v skladu z načrtom in brez posebne skrbi, da bi bolezen koga ogrožala. Za novo šolsko leto se je zbralo nad 100 gojencev, ki so v zavodu obiskovali šolo in tam tudi živeli. Ob njih je bilo še okoli 20 salezijancev in okoli 10 uslužbencev. Za 30. september pa že lahko preberemo: »Več dečkov je bolnih na španski bolezn, ki ni nič drugega kot zelo močna influenza z visoko vročino. Tudi med predstojniki se pojavlja.« Da bi preprečili širjenje bolezn, so se na začetku oktobra odločili, da se bodo zatekli po posebno Božjo pomoč, in sicer na priprošnjo dveh Božjih služabnikov – duhovnika Janeza Boska in njegovega učenca Dominika Savia. Začeli so opravljati devetdnevno pobožnost njima v čast, 9. oktobra pa so že lahko zapisali, da »je bolezen začela ponehavati, dočim po mestu in deželi hudo razsaja in mori. V zavodu sta bolna le še dva, dočim jih je bilo pred nekaj dnevi 25.« (*Cronaca* 1911–1941, 9. oktober) V nadaljevanju so samo še opisi vsakodnevnih dogodkov in praznovanj, tudi ob zbiranju večjega števila ljudi. Vtis je, da bolezen ni pustila posledic pri ravnanju in vedenjskih vzorcih ne v ustanovi in ne pri ljudeh, ki so se udeleževali prireditvev v njej. Tudi ni najti zapisov o kakšnih posebnih ukrepih, ki bi bili sprejeti glede stikov z okoljem, predvsem z Ljubljano, ali ki bi kako drugače kazali, da so videli vzrok obolevanj v prenašanju od drugod.

Sklep

Salezijanski zavodi na Slovenskem so se v letu 1918 srečali s špansko gripo nepripravljeni, podobno kot druge cerkvene in vzgojno-izobraževalne ustanove na Slovenskem, čeprav so novice o bolezn, v drugih delih Evrope že poznali. Ker je šlo za epidemijo, so bili bolezn izpostavljeni vsi prebivalci teh ustanov, obolevali pa so predvsem mlajši. Umrli so štirje – najmlajši star 29 in najstarejši star 34 let. Ob primerjavi z ukrepi, ki so bili sprejeti v času koronavirusa covid-19, o takem ravnanju v času širjenja španske gripe ni mogoče govoriti. Komunikacija je potekala po ustaljenem ritmu.

Stiki med zavodi niso bili prekinjeni. Nadaljevala so se cerkvena srečanja, ki so imela značaj množičnih zborovanj. Iz previdnosti so se v določenem trenutku ljudje začeli izogibati stikom z zavodom v Veržeju, vendar šele potem, ko je prišlo do primerov smrti. Bolezen je nekaterim pustila sledi za vse življenje. Bili so znani kot tisti, ki so bolezen sicer preživeli, a jim je pustila trajne posledice. Dogajanje ob bolezni je pripomoglo, da so vodstva začela načrtno skrbeti za boljšo prehrano in boljše življenjske razmere.

Viri

- Die Chronik (Die Chronik I.) der salesianischen Anstalt in Wernsee in Steiermark 1918** (Provinzarchiv der Salesianer don Boscos Wien).
- Die Chronik (Die Chronik II.) der salesianischen Anstalt in Wernsee in Steiermark 1913–1919** (Arhiv zavoda Ljubljana-Rakovnik).
- Cronaca del Collegio di Rakovnik 1911–1941** (Arhiv zavoda Ljubljana-Rakovnik).
- Cronaca del Collegio di Veržej da 1912–1938** (Arhiv zavoda Ljubljana-Rakovnik).
- Kronika matrne hiše šolskih sester v Mariboru 1864–1919, 1914–1922 in 1939–1941.** 2007. Ljubljana: Kongregacija šolskih sester sv. Frančiška Kristusa Kralja.
- Jeglíč Anton Bonaventura**, pastirski list, Ljubljanski škofijski list (okrajšava: LjŠL) 1918.

Reference

- Ambrožič, Matjaž.** 2019. *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*. Ljubljana: Teološka fakulteta.
- Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju.** 2002. Ljubljana: Družina.
- Arnold, Catherine.** 2018. *Pandemic 1918. Eyewitness Accounts from the Greatest Medical Holocaust in Modern History*. New York: Michael O'Mara Books.
- Kalčič, Nina.** 2001. *Španska gripa ali »Kadar pride žito v dobro zemljo in je ugodno vreme, tedaj je zrno veliko, zrno je debelo in močno. Ravno tako tudi influenzačni bakterije. Kadar pridejo zanje ugodne razmere, tedaj se namnože in okrepe, da ne omagajo zlepa«.* Diplomsko delo. Filozofska fakulteta UL.
- Keber, Katarina.** 2017. Epidemija v šolskih klopeh. Primer španske gripe leta 1918 v osrednjeslovenskem prostoru. *Kronika* 65(1): 67–76.
- . 2018. Španska gripa leta 1918 v osrednjeslovenskem prostoru. V: *1918 v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. Seminar slovenskega jezika, literaturo in kulture*. 54/2018, 71–77. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Kolar, Bogdan.** 2001. *Salezijanci – sto let na Slovenskem. 1901–2001*. Ljubljana: Salve.
- . 2012. *Marijanišče v Veržehu – 100 let*. Veržej: Zavod Marianum.
- . 2015. *Don Bosco e le opere salesiane tra gli Sloveni*, Ljubljana: Salve.
- Söll, Georg.** 1989. *Die Salesianer don Boscos (SDB) im deutschen Sprachraum. 1888–1988*. München: Don Bosco Verlag.
- Zupanič Slavec, Zvonka.** 2017. *Zgodovina zdravstva in medicine na Slovenskem. Medicina skozi čas, javno zdravstvo, farmacija*. Ljubljana: Slovenska matica.

